

»LADA» VID BISKOPS, BUNGE SOCKEN, GOTTLAND.

Av

SUNE AMBROSIANI.

Om man frånser Fårön, som omfattar en socken för sig, utgöres Gottlands nordligaste del av Bunge socken. Trakten gör intryck av att vara karg. Dock finnas mellan den lågväxta barrskogen odlade marker. Både vid kusten, där vid Fårösund ett samhälle vuxit upp, och inne i landet finnes gammal kulturbygd. Den för den gamla kulturen intresserade folkskolläraren i församlingen Th. Erlandsson började, när den nya tiden också här medförde nydaningar, intressera församlingsborna för det gamla och fick med deras hjälp och intresse till stånd Bunge friluftsmuseum i en »äng» i Bunge kyrkas omedelbara grannskap. Hur mycket här har åstadkommits visar den rikt illustrerade katalog, som utgavs över samlingarna år 1914.

Under förarbetena till detta museum hade hr Erlandsson fått löfte om att erhålla några gamla hus vid en av de större gårdarna i socknen, som ägaren G. Blomgren ändå skulle riva för att ersätta med tidsenliga. När dessa skulle flyttas, fick meddelaren under rättelse om, att så skulle ske och fick även tillfälle närvara vid rivningen. Här ställde sig icke ett sådant företag så dyrbart som på andra håll, ty sockenbor och grannar bidrogo till flyttningen på gammalt gottländskt vis både med sin egen arbetskraft och hästdagsverken utan ersättning.

Gården Biskops, där rivningen ägde rum, har ett namn, som icke har med den kyrkliga ämbets titeln att göra, utan, efter vad

man upplyst mig om, skulle betyda »bi skogs», d. v. s. vid skogen, gården vid skogen. För närvarande består den av två parter, men har det förmodligen här liksom på andra gottländska gårdar en gång skett en klyvning. Nils Lithberg har ur P. A. Säves stora manuskriptsamling, numera förvarad på Universitetsbiblioteket i Uppsala, excerperat handlingarna rörande Biskops och ur dessa fått fram en ägarelista för 1600-talets början. Den äger för oss ett visst intresse, eftersom flere av de hus, som före rivningen funnos på gården, med en viss sannolikhet uppfördes där just under denna tid. Den först omtalade ägaren heter Jakob Biskops. År 1618 äges gården av Peder Biskops, som är ingift till gården från Skymmings i Fleringe. Denne har sålt gården 1623 till Christoffer Biskops och själv flyttat till Lektarve. Christoffer var gift med Kirstine Matsdotter, död 1633. De hade flere barn: Peder, Rasmus, Katrine g. m. Oluff Broungs — sedan avflyttad till Angelbos i Lärbro — Waldborgh och Haldiur g. m. Rasmus Lauridssen. I de danska namnformer, som ibland dyka upp, ha vi erinran om, att Gottland under denna tid hörde under den danska kronan. Av dessa Christoffers barn stannade Rasmus Christofferson på gården. Han var gift med Brita Rasmusdotter och dog 1660 eller kort före detta år.

Huru gårdsplanen på Biskops såg ut innan rivningen visar skissen fig. 1.¹ Gränsen mellan parterna markeras med ett staket, likaså gränsen mellan storgården och lillgården. Trots att här bott tvenne ägare med sina hushåll, har anläggningen som helhet utseendet av att vara en enda stor gård. Vid ena sidan av gårdsplanen ligga de båda manbyggnaderna. Rumsfördelningen i dessa är den på större gårdar vanliga. Ingången är mitt på framsidan. Man kommer in i en förstuga, rakt fram är ett mindre kök, i vardera gaveln ligger ett stort rum, på ena sidan dagligstugan, där familjen vanligen vistas, och på den andra nystugan, som är prydd med några finare möbler och som delvis användes som förrådkammare. På baksidan är vidbyggt ett rymligt bryggghus, där matlagningen sker. Dessa hus äro av sten. Likaså de båda drängstugorna. Genom

¹ Ur Sune Ambrosiani, Om profanbyggnader på Gottlands landsbygd, i Arkitektur, juni 1920.

grindar i staketet komma vi ut på storgården. Husen omkring denna voro alla av trä med sina höga, med ag täckta tak. Endast högstugan mitt på gården var till sin nedre del av sten.

Högstugan härstädes hade kort innan mitt besök rivits. Endast några fragment av väggkonstruktionen kunde sändas till Stockholm,

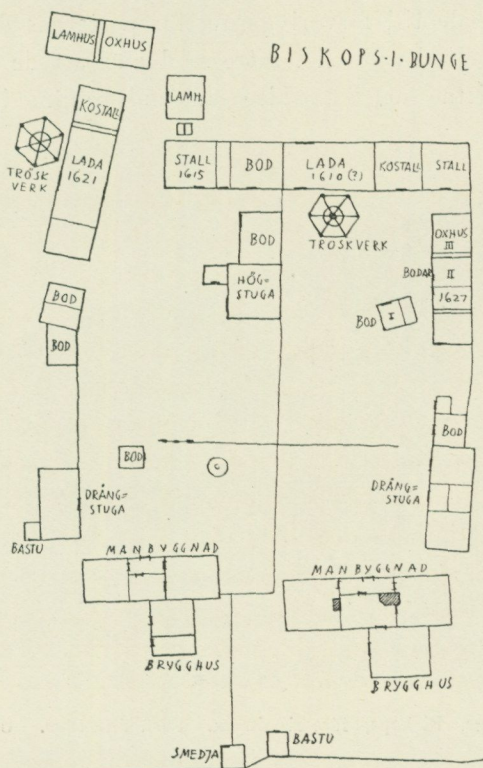

Fig. 1. Planskiss av gården Biskops före rivningen. Efter skiss av Th. Erlandsson. Ur Arkitektur 1920.

där de förvaras i Nordiska Museet. Högstugorna bestå vanligen av ett större rum och ett eller par mindre. Det stora rummet är samlingsplatsen, när någon av gårdens parter skall fira en fest. Därför är den vanligen prydd med målningar å tak och väggar.¹ Några rester av en sådan dekorerad högstuga från Lunderhage i

¹ Sune Ambrosiani, Plankor med målning från Lunderhage, Gottland, i Fataburen 1910.

Fleringe, en grannsocken till Bunge, finnas beskrivna av författaren i Fataburen 1910. Flere högstugor finnas omtalade i de Säveska anteckningarna, och på ej så få håll kunde man för några år sedan vid resor på Gottland påträffa dekorerade bålar insatta i nya byggnader. När ej högstugorna togos i anspråk för de festliga tillfällena, användes de till förvaringsrum för parternas dyrbarare egendom. Socialt sett ha de sitt intresse därför att de ända in i våra dagar burit vittne om en äldre samfundsordning bland allmogen.

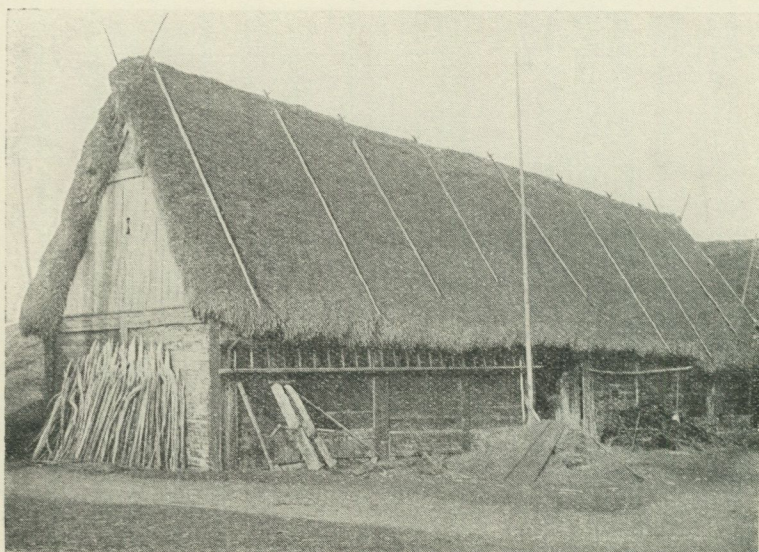

Fig. 2. »Lada», loge, Biskops, före rivningen. Förf. fot. 1909. Ur_Arkitektur 1920.

De disponerades nämligen, som sagt, ej av en enskild utan av alla, som bodde på gården (i byn).

På planskissen fig. 1 finna vi för vardera parten stall, oxhus, kostall, lada (loge), senare förenad med ett tröskverk, vagnbodar, lammbus, således allt, som behövdes av uthus. Som synes, äro de oregelbundet grupperade kring gårdsplanen. De voro byggda i skiftesverkskonstruktion och vad södra parten beträffar till största delen rivna vid mitt besök. I norra parten var man i färd med att taga ned dem. Vid flera av byggnaderna har å planskissen av hr

Erlandsson angivits det årtal, då de enligt traditionen på platsen enligt funna inristade årtal antogos vara uppförda. I det stora hela peka dessa årtal hän på, att gårdsanläggningen tillkommit under 1600-talets förra hälft. Av åtskilligt att döma, även om man vill ställa sig kritisk till de angivna årtalen, torde de i stort sett peka i rätt riktning för byggnadernas ålder. Bland dessa byggnader var det särskilt en — ladan (logen) till den norra parten — vars riv-

Fig. 3. Lada, Biskops, sedan taket nedtagits. Förf. fot. 1909.

ning det gavs mig tillfälle att följa, och som otvivelaktigt innehåller så många drag karakteristiska för den gamla gottländska träbyggnadskulturen, att den förtjänar att närmare studeras som en representant för denna, och man kan tillägga en representant av den ålder, att endast få hus i vår tid finnas, som kunna jämföras med denna.

Vid nedtagandet av denna »lada», loge, hade den följande rumsfördelning. I centrum ett loggolv med 2 fack å ömse sidor för kär-

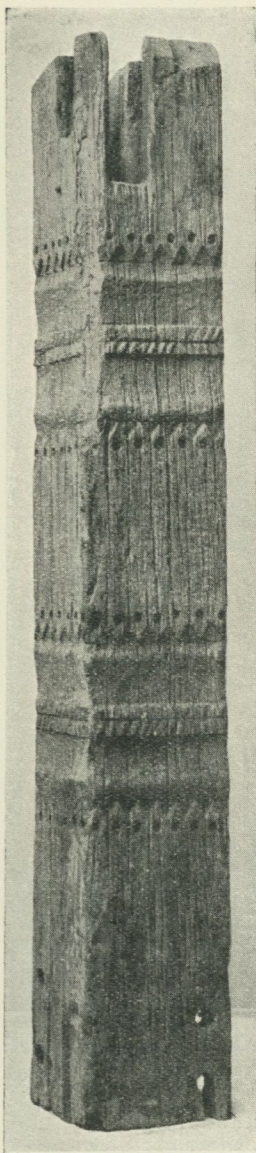

Fig. 4. »Honnstuck», Gardas sn. Nord. M. 112, 524.

varnas förvarande. De markeras utvändigt å fig. 2 av de resta stockarna. I båda ändarna har denna ursprungliga byggnad sedermera förlängts. I den ena (västra) ändan har detta skett för att bereda mer plats åt säden, i den andra (östra) ändan har uppförts en ladugård med mittgång från långvägg till långvägg och bås mot gavelväggarna. Dessa förlängningar äro således sekundära i förhållande till den mellersta delen. För att spara virke har förlängningen skett så, att man i de nya gavlarna satt in de gamlas virke. Dock har man ej flyttat själva ramverket utan endast fyllningen. Konstruktionen i gavlarna återspeglar således den äldre tidens sätt att bygga, ej den tids, då förlängningen skedde.

Väggarna äro uppförda i en skiftesverkskonstruktion av ett slag, som i sina grunddrag mycket ofta förekommer på ön.

Sedan marken utjämnats med sten, dock ej så mycket, att man lämpligen kunde säga, att en stengrund lagts, sträcktes syllarna, gottl. »svill», under väggarna och därjämte å ömse sidor om loggolvet tvärsvillar; i dessa sistnämnda voro »söjlträna», se fig. 3, som buro takkonstruktionens sidoåsar, intappade. Tvärsvillarna voro liksom gavelväggarnas syllar knutade ihop med långväggarnas syllar. Ridande på knutningen stå resta stockar, »honnstuckar», fig. 4. Om etymologien på detta ord finnas delade meningar. En av de föreslagna är, att namnet uppkommit därav, att stockarna avslutas liksom med horn för att kunna hålla ihop väggkonstruktionen. Huru benämningen skall tolkas, må vi emellertid här lämna därhän

åt dem, som äga de språkhistoriska förutsättningarna till att lösa en sådan fråga.

I två av de resta stockarnas sidor — i hörnen i två närstående, eljest i två motstående — äro nåtar, på gottländska kallade spunning, i vilka »bularnas» — de liggande plankornas — ändar äro instuckna. En sådan spunning synes å fig. 5, den »honnstuck», som står kvar på sin plats från den tid, då ladans gavel befann sig där.

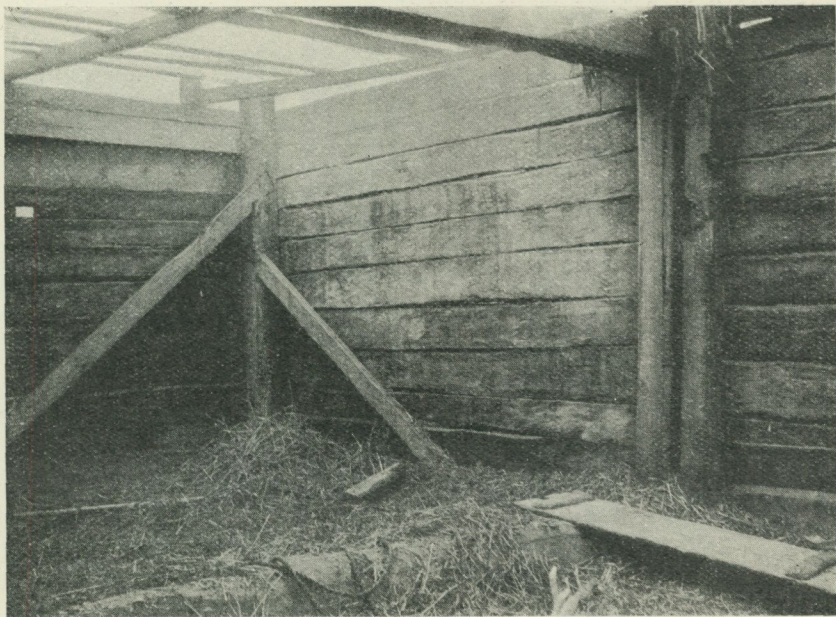

Fig. 5. Lada, Biskops, Gränsen mellan den äldsta delen och den yngre förlängningen åt väster. Förf. fot. 1909.

Närmast ovan syllarna ligger ett skift andra stockar, »svillfoder», som äro fasade så, att det vatten, som vid regn kommer ned efter väggen, skall rinna av utan att stanna på syllen och komma denna att multna. Ovan denna stock kommer den egentliga väggfyllningen, »bularna», här med yxa kluvna stockar. Upptill sammanhållas de stående stockarna av väggbanden. Å fig. 3 synes ett löstaget sådant, rest mot väggen. I dess ena ända är ett rektangulärt hål för hörnkonstruktionen och i den andra ett grovt hack för sammanfogning

med »honnstucken» mitt på långväggen och med efterföljande väggband. Längs efter väggbandens översidor är en fördjupning »uthuggning». Denna är avsedd för de taktäckningen uppbärande raftarna, som stå i »uthuggningen». I yngre tid gör man sig icke besvär med att göra denna fördjupning, utan fäster i stället ovanpå väggbanden en list, som gjorde samma nytta vid stödande av raftändarna.

För att ge detta breda hus stadga har tvärs över ladan mellan väggbanden med vissa mellanrum lagts grova stockar, som på gottländska kallas »riar». Dessa äro hakade över väggbanden, se fig. 3. I andra hus på ön finnes under väggbanden över »bularna» ännu en rad stockar, som här kallas »rifoder». Mellan dessa båda stocklängder, rifoderna och väggbanden, skjuta i sådana väggar riarnas ändar ut.

Gavelväggen är byggd som långväggen. Gavelröstet är byggt i en resvirkeskonstruktion. Ovanpå gavelväggens väggband är lagd ännu en stock, på trakten kallad »gavelmor», med tränaglar fasthållen vid det förra. Fyllningen i röstet består av yxade, på kortändarna resta bräder. De stå i en nåt på översidan av »gavelmodren». Uptill fasthållas de genom ett ramverk, i vars undersida de äro infalsade. Nästan uppe i röstets spets ligger en kort stock, som ingår i ramverket och har en nåt på undersidan. Något namn på denna korta stock lyckades jag icke att få antecknat. Utom att denna stock sammanhåller virket i röstet, uppbär den också ändarna av de båda sidoåsar, som till mycket väsentlig del uppbär hela takkonstruktionen. Ovan den korta stocken finnes i röstets spets ett litet triangulärt fält, som är igensatt med liggande bräder.

En gavelkonstruktion så konstruktivt genomförd som denna torde numera vara svår att återfinna på Gottland. Hus med en sådan bredd ha varit sällsynta, och med tiden ha de, som funnits, blivit rivna.

I den ursprungliga ladans mellersta fack var inkörseln till loggolvet genom ett par dubbeldörrar såväl i södra som norra långväggarna. Portarna upptaga tillsammans hela facket och gå inåt. Studera vi närmare fig. 6, finna vi nederst en bräda, på platsen kallad »skammeln». Dörrarna äro byggda av lodräta bräder, sam-

manhållna av träslåar upptill och nedtill. Under den å fig. 6 synliga slån se vi ett av gång-»järnen». Man måste nämligen citera »järn» vid dessa, då de liksom tappen, å vilken det löper, är gjord av ett hårt träslag, ask. Å samma bild se vi även hur dörrarne

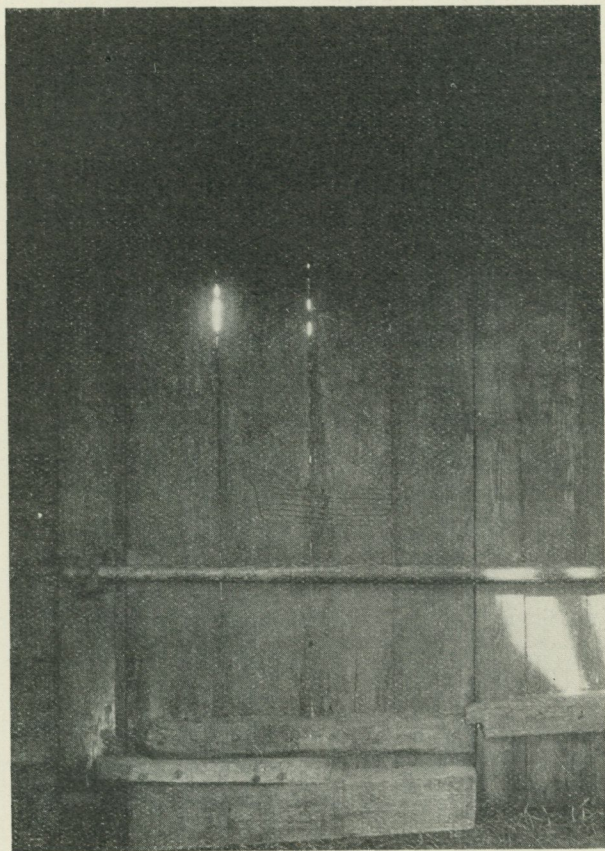

Fig. 6. Lada, Biskops. Insidan av ena dörren i södra porten. Förf. fot. 1909.

stängdes inifrån. På dörrposterna äro fästa klykor och i dem är inlagd en smäcker stång, som hindrar de motgående dörrarna att öppna sig. Vi se således, att man här dels varit mycket hushållsaktig med användande av metall och dels att man löst uppgifterna genom ett klokt användande av träkonstruktioner. Teore-

tiskt har man alltid ansett sig böra tilltro innevånarna i den skandinaviska Norden stor förfarenhet i att göra lämpliga sådana, men det är dock endast rätt sällan man så handgripligt kan påvisa bevisande fakta som i denna lada.

Innan vi lämna detta parti, skola vi även påpeka några klåfingrigheter, som möjligen kunna ge en antydning om, hur gammal byggnaden kan vara. På den dörrpost, som förekommer på bild 6, ehuru icke synligt å denna, ha siffrorna 1621 inristats, vilka man velat tolka som det årtal, då ladan uppfördes. Så t. ex. i Bunge-museets vägvisare. Om det berättigade i en sådan tolkning av siffrorna, kan man givetvis ha mycket delade meningar, och dylikt står i och för

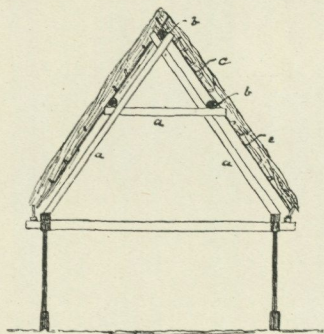

Fig. 7. Tvärsnitt av ett agtäckthus. Efter K. A. Berlin. Ur Arkitektur 1920.

sig naturligtvis inför en kritisk granskning som en godtycklig gissning. Å samma dörrar liksom å ett av väggbanden i södra väggen äro emellertid inristade fartyg av sen renässanstyp. Det av skeppen, som möjligen kan återfinnas på bilden, är en för ankar liggandes tremastare med hög akterbyggnad. Detta liksom de övriga fartygen ha omsorgsfullt uttritade ankarkättingar och ankare. Om man nu blott visste, när dylika fartyg upphörde att gå i sjön, hade man en antydning för skeppens ditristande, men liksom man kan rista ett årtal på en vägg när som helst, så kan man rita fartygstyper både ett och flera hundra år efter det att den nedklätade väggen blivit byggd.

Taket är täckt med ag, *cladium mariscus*, en starrväxt, som lever i de gottländska myrarna, men som nu, då dessa nästan alla

blivit utdikade, blir allt sällsyntare. K. A. Berlin har i sitt meddelande i Svenska Turistföreningens årsskrift 1904: Gamla stugor och gårdar på Gottlands landsbygd, lämnat ett snitt av en mindre agtäcktt byggnad, vars takkonstruktion han beskriver på följande vis:

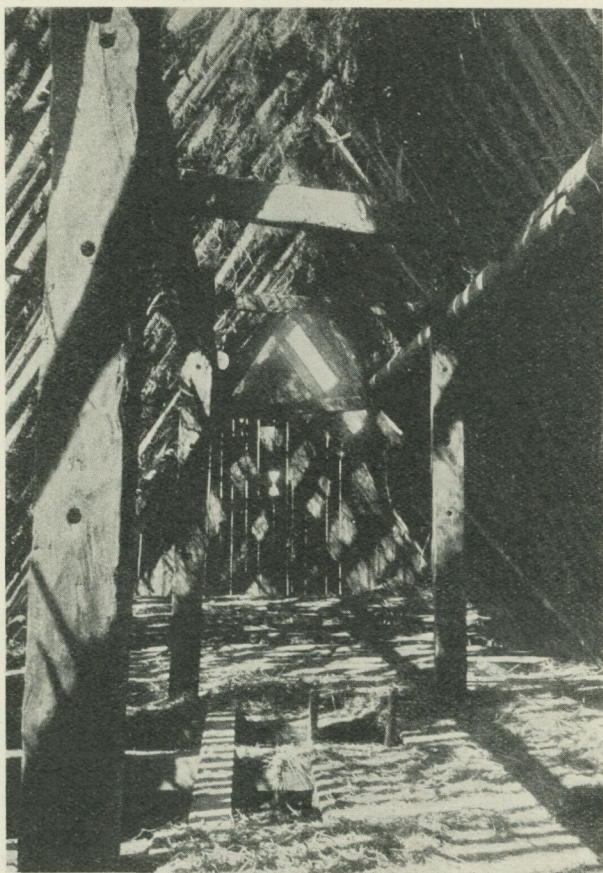

Fig. 8. Lada, Biskops. Interiör från vinden sedan ena takfallets agtäckning avlägsnats. Förf. fot. 1909.

När väggarna till ett trähus äro färdigbyggda, uppresas på dem takstolarna, som äro av den form fig. 7 visar. Sparrarna och hantbjälken (a) ha överskjutande ändar, på vilka åsarna (b) uppläggas; på dessa åsar sedan raftarna och på dessa omedelbart agen. Raftarna äro smala furustammar, vilkas grenar bibehållits på ena sidan

och avhuggits till cirka 20 cm:s längd. — Ladan vid Biskops var emellertid för bred för att en sådan konstruktion skulle kunna komma till användning.

Taket i denna uppbäres av väggarna och av »söjlträn». Dessa senare synas bäst å fig. 2, där de stå ensamma kvar, sedan hela taktäckningen avlägsnats, och fig. 8. Dessa, vilka som nämnts äro intappade i tvärsvillarna, äro stora stammar, som vuxit så, att de ha en naturlig klyka på önskad höjd. Nedtill på sidorna ha de nåtar för bälarna till loggolvets avbalkningar. Till hela sin höjd ha de på vissa avstånd små runda hål med eller utan kvarsittande tränaglar, vilka användas som steg. På gavelväggarna och i söjltränas klykor vila sidoåsarna som uppbära raftarna. Dessa stå, som redan sagts, i en nåt på väggbandens översida, men upptill äro de båda takhalvornas raftar icke förbundna med varandra, ej heller finnes någon kroppås.

Vid takets underkant, »vasten», ligger på riarnas och gavelväggbandens utskjutande ändar vastraften, en något grövre raft likaså med kvarsittande omkring 20 cm. långa grenstumpar som underlag åt agen, se fig. 9, där man börjat taga av agen från takets södra sluttning.

Vid gavlarna fastgöres agen vid vindskestängerna. Dessa äro smäckra granspiror, som avkvistats och barkats så när som på en ruska i toppen. På fig. 9 är denna borta, men detta beror på att denna här under årens lopp slitits bort av vinden. På yngre hus äro nämligen dessa ruskor kvar. Nedtill äro vindskestängerna instuckna mellan väggbandet och »vastraften». Där de båda stängerna korsas, äro de sammanbundna med varandra. Utan att i övrigt här söka ingå på några tydningar må här understrykas, att de äro avbarkade, utan att det kan anses äga någon praktisk betydelse. De likna således de på Gottland vanliga, vid brölloppen på »Storgården» resta ungmansstängerna. Fastgörandet av agen, så att den ej lösryckes av vinden, är en särskild konst, som anförtras åt särskilt kunniga män ibland dem, som deltaga i taktäckandet, »vindskegubbarna». Man börjar täcka taket nedtill, då agen duktigt fastkilas mellan väggen och vastraften. Utanpå agen lade man stänger för

att hålla kvar agen, se t. ex. fig. 2. Å ömse sidor om takkrönet lades långsliggande stänger, »brunstänger». Dessa fasthöllo de nedåt taksluttningarna lagda hänglarna.

Fig. 9. Lada, Biskops. Rivningen börjar. Förf. fot. 1909.

Taktäckningen skedde förr på Gottland genom frivillig hjälp från alla grannars sida. De samlades på utsatt dag, ofta medhavande förning, och arbetade hela dagen flitigt, så att taket var färdigt fram på eftermiddagen, då en kraftig måltid intogs. Därefter

roade man sig ofta långt fram på natten. Detta kallades »husating» och finnes som så många andra gottländska folkseder utförligt beskriven av P. A. Säve i hans omfattande kulturhistoriska samlingar.